

145968

**İSLÂMÎ İLİMLERDE
METODOLOJİ/USÛL
MES'ELESİ
I**

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1-15

ENSAR NEŞRİYAT
Ticaret Anonim Şirketi

© Tebliğlerin muhteva ve dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine,
te'lif hakları İSAV'a, her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 975-6794-54-2

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 46
Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantılar Dizisi: 1

Kitabın Adı

İslami İlimlerde Metodoloji / Usul Mes'elesi - I

Yayına Hazırlayan

Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Kapak Tasarım

Nüans Ajans

Baskı

Kahraman Ofset Ltd. Şti.

1. Basım

Eylül 2005

İsteme Adresi

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Süleymaniye Cad. No: 13 Süleymaniye / İstanbul
Tel : (0212) 513 43 41 Faks : (0212) 522 46 02
www.ensarneşriyat.com.tr

II

BİLİMSEL TEFSİR METODOLOJİSİ

Yard. Doç. Dr. Cüneyt EREN
Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi

I. Giriş

Kur'ân âyetlerinden ilmî keşifler istinbat etmek veya ilmî keşifleri Kur'ân âyetleriyle desteklemeye çalışmak, tefsir ekollerinden biri kabul edilen ilmî tefsir çeşidinin günümüzdeki yaygın anlayışıdır. “Kur'ân'ın ilmî i'câzı, bir şeyin hakikatının ortaya konulduğu devirde insanların bu hakikati anlamalarının mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Ancak asırlar sonra bu hakikatin bilinmesi, Kur'ân'ın doğruluğunu ortaya koymaktadır... İlmî i'câzın bir yönü vardır. Kur'ân bazı ilmî gerçekleri, insanın dikkatini çekmek, onu düşünmeye kafa yormaya çağırarak ve Müslüman bireyi ilmî bir ortamda tutmak içindir”²⁸.

İlmî tefsir hareketi savunucuları, görüşlerine delil olarak مَا فَرَطْنَا وَلَا رَطْبٌ وَلَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ “Biz kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik.”²⁹, يَا بَسِ إِذَا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ “Yeryüzünde yaş ve kuru herşey apaçık kitaptadır”³⁰ âyetlerini getirerek, bütün ilimlerin Kur'ân'dan çıkarılabileceğini iddia ederler. Görüşlerini dayandırdıkları bir diğer delil de bu konudaki İbn Mes'ud (r.a.)'tan rivayet edilen görüştür. “Kur'ân'da her ilim indirilmiş, içinde bize her her şey açıklanmıştır. Ancak ilmimiz Kur'ân'da bize açıklanmış olan ilimleri anlama konusunda acizdir.”³¹ Bu bağlamda biraz da ifrata düşerek, hemen hemen her ilmî keşfin Kur'ân'dan bir bağlantısını kurmaya çalışırlar. Oysa Kur'ân-ı Kerim, tıp, astronomi, fizik, kimya vb. ilimler kitabı olamaz. Belki sadece, bu ilimlere anahtarlık yapan prensipler hâvidir.

²⁸ Gazzâlî Muhammed, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev.: Emrullah İşler, İstanbul 1998, II. Baskı, s. 180-183.

²⁹ En'âm 38.

³⁰ En'âm 59.

³¹ el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, Bulak, 1301, VII/144.

Oysa burada öncelikle bilinmesi gereken en önemli kuralın, sadece modern ilmin ulaşmış olduğu kesinleşmiş sonuçlarının, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin üzerinde ittifak ettiği kesin yorumlarıyla çatışmayacağıdır. Bir diğer tabirle, modern ilmin, elindeki bütün teknolojik imkânlar neticesinde, sayısız deney ve tecrübeleriyle ulaşmış olduğu sabit ve değişmez en son nokta, Kur'ân'ın üzerinde ittifak ettiği en son yorumu ile daima barışık olacaktır. Bu bağlamda makbul olan ilmî tefsir, "modern ilimlerle uzlaşan tefsir olarak" özetlenebilir. Çünkü "her devrin kesin hakikatlermiş gibi kabul ettiği ve fakat yanlış olduğu ancak daha sonraları ortaya çıkmış olan kendine has kuruntuları olmuştur."³²

O halde Kur'ân'ın ilmî keşiflere işaret ettiği, bu ilimlere kaynak olabileceği zannedilen âyetleri aceleci bir tarzda, hali hazırda ilmin ortaya koyduğu verilerle yorumlamaya çalışmak veya bu verilere Kur'ân'dan bir mesned aramak çok büyük yanlışlara sebebiyet verecektir. Her ne kadar ilmî de kabul edilse, değişebilirliği muhtemel nazariyeler Kur'ân hakikatleri ile mukayese dahi edilemez. Bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bir teorinin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna şahid olmuştur.

Durum böyleyken, aceleci bir tavırla Kur'ân âyetlerini, doğruluğu kesinleşmemiş bu nazariyelerle yorumlamaya kalkışmak, Kur'ân hakkında şüphelere sebebiyet verecektir. Zira herkesten, olası tezad durumun Kur'ân'ın âyetleri değil, onun yanlış yorumu olduğunu anlamasını beklemek haksızlık olacaktır.

O halde Kur'ân'ın özellikle ilmî keşiflere işaret eden âyetlerinin anlaşılması yolunda muhatabın önünü açacak en önemli anahtar kısaca; aceleci davranmamak, bu gibi keşiflerden medet beklememek, Kur'ân âyetlerini kesinleşmemiş ilmî verilerle yorumlamaya kalkışmamak olacaktır.

Yukarıda özet olarak vermeğe çalıştığımız girişten sonra konumuzun ana hatlarını belirlemeğe çalışalım.

Çalışmamız yukarıda da belirttiğimiz gibi bir Giriş ile, Bilimsel Tefsirin Tanımı-Alanı, Bilimsel Tefsirin Tarihi Seyri ve Sonuç Mahiyetinde Bilimsel Tefsirin Şartları ve Prensipler başlıkları altında dört bölümden oluşmaktadır.

³² Akdemir Salih, "İlmî Tefsir Hareketinin Değerlendirilmesi ve Ondokuz Rakamı Üzerine" adlı giriş, Draz Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, İstanbul, 1983, s. 10.

II. Bilimsel Tefsirin Tanımı ve Alanı

Bilimsel tefsir veya ilmî tefsirin tanımı kısaca, Kur'ân'da geçen çeşitli bilim dallarıyla ilgili âyetleri, dinî ilimler dışındaki tecrübî ilimlerle çağın ilmî icat ve gelişmeleri doğrultusunda yorumlayan tefsir çeşididir.

Başka bir tarifte de, Kur'ân-ı Kerîm'in ilimlerle, sanayi ile, mühendislik, matematik, ekonomi, sosyal, kimya, fizik, biyoloji, antropoloji ve benzeri yeryüzünde var olan bilim ve sanatlarla yorumlanması³³, Kur'ân metnindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli ilimleri ve felsefî görüşleri çıkarmaya çalışan tefsir çeşididir³⁴. Fennî tefsir de denir³⁵.

Çalışmamızın giriş bölümünde de temas ettiğimiz gibi, Kur'ân âyetlerinden ilmî keşifler istinbat etmek veya ilmî keşifleri Kur'ân âyetleriyle desteklemeye çalışmak, tefsir ekollerinden biri kabul edilen ilmî tefsir çeşidinin günümüzdeki yaygın anlayışıdır.

Genelde iki bölümde incelenir.

a) *Kâinatla ilgili olan ilmî i'câz:*

Pozitif bilimlerin gözlem ve deney yöntemlerine dayanarak tabiatın oluşum ve işleyişi hakkında ortaya koyduğu bazı bilgilerle Kur'ân'ın Allah'ın varlığı, birliği ve ahiret hayatının mevcudiyetine dikkat çekmek için tabiatın oluşumu ve işleyişine dair verdiği kısa bilgilerin uygunluk arzemesi bu i'câzın esasını teşkil eder.

b) *İnsanla ilgili ilmî i'câz:*

Kuran'ın, insanın yaratılış safhalarından ferdi ve içtimai bir varlık olarak ihtiyaç duyduğu bilgilere kadar ilgi alanına giren hemen her konuda verdiği bilgiler ilmî i'câzın ikinci safhasını oluşturur.

III. Bilimsel Tefsirin Tarihi Seyri

Yukarıda kısaca aktarmaya çalıştığımız tefsir hareketinin tarihi seyrinden sonra şimdi de konumuzla ilgili olan Bilimsel Tefsir -İlmî

³³ Ebû Hicr Ahmed Ömer, *et-Tefsîru'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mizân*, Beyrut, 1991, s. 64; Kırca Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 51.

³⁴ Emin el-Hûlî, *Tefsir ve Tefsirde Edebî Tefsir Metodu*, çev. Mevlüt Güngör, İA.Der., Ankara, 1988, II/ sy. 6, 37-38.

³⁵ Eren Cüneyt, *Kur'ân İlimleri ve Tefsir İstılahları*, s. 111.; Albayrak Halis, *Tefsir Usûlü*, İstanbul, 1998, s. 108.

Tefsir çeşidinin tarihî seyrini, kabul edenler ile red edenler ekseninde inceleyelim.

Öncelikle belirtmemiz gereken husus, bu hareket dirayet tefsirinin bir dalı olarak, onun ortaya çıkışı ile başlamıştır. Abbasiler dönemi ilim ve tercüme hareketinin doğal sonucu olarak, Kur'ân'da yer alan ve pozitif ilimlere işaret eden âyetler, o günün revaçta olan felsefe, astronomi, matematik, tıp, fizik ve kimya gibi ilimlerin yardımıyla yorumlanmaya başlamıştır³⁶.

'Kur'ân'a bilimsel yöneliş, ilk defa felsefe-bilim ilişkisi içinde oluşmaya ve gelişmeye başlamış, bir başka ifade ile Kur'ân'a bilimsel yöneliş ilk önce İslâm felsefesiyle ortaya çıkmış daha sonra hem felsefî hem de sufi bir kimliğe sahip olan İmam Gazzâlî tarafından da belirgin bir hale gelmiştir.³⁷ Ve zamanla kendi başına müstakil bir hareket olarak tefsir ekolleri içerisinde yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in mu'ciz olması konusunda ehli ilim ittifak halinde olduğu bilinmektedir. Onun mu'ciz olması konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.³⁸ Ancak ihtilaf konusu, Kur'ân i'câzının çeşitliliğindedir. Bu konuda, Kur'ân'ın, Bilimsel Tefsirin de içinde olduğu bütün i'câz çeşitlerine hâvi olduğunu ileri sürenler ile Kur'ân'ın sadece lügavî, yani beyânî i'câzı olduğunu ileri sürenler olmak üzere iki ayrı hakim görüş vardır³⁹.

Kur'ân'ın Bilimsel Tefsirini kabul etmeyenlerin eleştirileri özetle şöyledir:

1- Kur'ân bir ilimler kitabı değildir. Her konuda detaylı bir bilgi kaynağı, bir ilimler ansiklopedisi hiç değildir. Kur'ân'ın muhtevası dinî öğreti üzerinedir. Öğüt vermeye yöneliktir. Bir Kitap'tan beklenen de aslında bu olmalıdır. Bugünkü ilmi terminoloji Kur'ân'da yoktur. Bugünkü ilim pozitif ilim, pozitif düşünce ve metodun ürünüdür. Ama bütün anlatım ve tekliflerinde hiç ara vermeden ve asla ihmal etmeden, kozmolojik ya da beşeri olsun, tüm etkinlik ve oluşların temelindeki en üstün ve en etkin güce, kudrete dikkatleri çeker⁴⁰.

³⁶ Bkz: Kırcı Celâl, *a.g.e.*, s. 62.

³⁷ Kırcı Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, 1993, s. 218; Kırcı Celal, *Kur'ân ve Bilim*, İstanbul, 1996, s. 38.

³⁸ Kırcı Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern İlimler*, İstanbul, 1981, s. 19.

³⁹ Abbas Fadıl Hasan, *el-Müfredâtu'l-Kur'âniyye min Mazâhiri'l-İ'câz*, Ürdün, 1986, s. 4.

⁴⁰ Kılıç Sadık, *a.g.e.*, s. 297.

2- Kur'ân'ın indiği çağdaki toplum ve bu toplumun fikir seviyesi ne ise Kur'ân O'nu esas almış ve insanlara teklif ettiği şeyler de o seviyede olmuştur. Bu seviyeyi korumak ve gözetmek gerekmektedir. Bu nedenle daha sonra ortaya çıkan yeni bilgileri Kur'ân'da aramak veya bu bilgileri Kur'ân'a yüklemek Kur'ân'ın ilk muhatabı olan insanlar için teklifi malâyutak bir iş olur. Bu ise Kur'ân için caiz olmaz. Sahabe, tabiûn ve onlardan sonra gelen selef-i salihîn, Kur'ân'ı ve Kur'ân ilimlerini ve Kur'ân'da bulunan esrarı en iyi bilen kimselerdi. Bununla birlikte onlardan böyle bir iddia varid olmamıştır. Bize böyle bir şey intikal etmemesi, onlar nezdinde böyle bir durumun olmadığına delildir ⁴¹.

3- Bugünün pozitif bilimin sonuçları yarın değişebilir. Değişebilen sonuçları âyetlerle delillendirmek son derece sakıncalı olmalıdır.

3- Kur'ân ilimlere işaret ediyorsa var olan buluşları niçin önce Müslümanlar bulamıyor?

4- Her dilde olduğu gibi Arapça'da da kelimeler, zamanın geçmesiyle mânâ kayması, genişlemesi veya daralması gibi durumlara maruz kalmaktadır. Bu mânâlardan asıl muteber olanı, Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu sırada herhangi bir Arab'ın anladığı mânâdır. Lafızların, sonradan ortaya çıkan anlamlara uygulanması doğru değildir ⁴².

5- Kur'ân belagatı ile zirvededir. Belagat ise durumun gereğine uygun söz îrad etmek demektir. Şayet Kur'ân'ın nazil olduğu dönemlerde bilimsel tefsir yorumları kastedilmiş olsaydı bu durumda muktezaya uygun hareket edilmemiş olacaktı ⁴³.

Kur'ân'ın Bilimsel Tefsirini kabul etmeyen veya eleştirenler arasında, İmam Ebû İshak eş-Şâtibî (ö.790/1388), Kâdi İyâd, Allame Hasan b. Muhammed en-Neysâbüri, Hüseyin ez-Zehabî, Reşid Rıda, Seyyit Kutup, Kamil Hüseyin, Muhammed Arkun, Atif Ahmed, Emin el-Huli, Mahmut Şeltut gibi isimler zikredilebilir. ⁴⁴

⁴¹ eş-Şâtibî, *el-Muvafakât*, II/67, 68.

⁴² Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 16.

⁴³ Şimşek M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, İstanbul, 1997, s. 132.

⁴⁴ **Bilimsel Tefsir çeşidini kabul etmeyenlerin ileri gelenleri:**

1- **İmam Ebû İshak eş-Şâtibî (790/1388)**, İmam Şâtübî, İbrahim b. Musa b. Muhammed'dir. eş-Şâtübî diye meşhur olmuştur. Hâfız ve büyük bir müctehid, usûlcü, müfessir, muhaddis, fakih, dil bilginidir. Endülüs/Gımata'dandır. Mâlikî mezhebine mensuptur. Eserlerinden en meşhurları şunlardır: *el-Muvafakât* (IV cilt), *İ'tisâm* (II cilt), *el-Mecâlis* (İmam Buhârî'nin Sahih'inin "Kitâbu'l-Büyû" kısmı üzerine yazdığı şerh), *el-İfâdat ve'l-İnşâdat* (edebiyata dairdir), *Unvânu'l-İttifâk fi İlmi'l-İştikâk*, nahiv üye-

Bilimsel Tefsir çeşidini kabul edenlerin iddiaları ve cevapları özetle şöyledir:

1- Kur'an-ı Kerim muhatabını aklî ve mantıkî delillerle ikna eder. Bu hakikatleri, kendine has bir metotla genellikle âfâki ve enfüsî delillerle ortaya koymaya çalışır. Nazarları insanı çepeçevre saran bu delillere bakmaya ve onların ardında gizlenmiş olan gerçek müsebbibe yani Allah'a tevcih ettirir. Bunlara; insanın kendi iç dünyası, taşımış olduğu beden ve onun esrarı ile alakalı olan enfüsî deliller ve insanı çepeçevre kuşatmış olan dışa dönük âfâkî deliller adı verilir⁴⁵. Yani enfüsî ve kevnî âyetler hidayet delillerinin bir parçasıdır. Bu delilleri incelemek dine ve gerçek imana ulaştıran bir yoldur. Kur'an, bu gerçeği şöyle dile getirir: Biz onlara gerek dış alemdeki ve gerek kendi nefislerindeki âyetlerimizi yakında göstereceğiz.⁴⁶

Kur'an'ın kendi yazılı direktifleri yanında, tabiattaki unsurlar ve oluşlar hakkında da 'âyet' terimini kullanması, onların işte, bu en üst ilim hakikatine birer gönderme olmaları nedeniyledir. Çünkü tüm olgular ve

rine yazdığı beş büyük ciltlik *el-Makâsıdu's-Şâfiye fî Şerhi Hulâsati'l-Kâfiye*. h. 790'da vefat etmiştir.

2- Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, ez-Zehabî de bilimsel tefsir çeşidini red edenlerdendir. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* adlı eserinde özetle şöyle der: 'Kur'an lafızlarını, Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların bilmediği bir takım mânâlara ve istilahlara işaret ettirmeyi ve bu suretle meydana gelen acayip genişletmeyi makbul görmek acaba caiz midir? Allah katından indirildiği ve Peygamber'in etrafındaki kimselerce tilavet bulunduğu zamanlardaki bu Kur'anî lafızlarla Allah, Kur'an'ın nuzulünden sonra pek çok nesillerin geçmesiyle meydana gelen yeni bir takım mânâları da murad etmiştir, diyebilir miyiz? Yahud da Kur'an'a muhatap olan kimseler, şayet bu konuda sonradan ortaya çıkan mânâlardan habersiz ve cahil iseler ve Allah da onlara olan hitabında bu mânâları murat etmiş ise, o takdir de Kur'an'ın belîğ olmaması gerekir. Çünkü bu durumda Kur'an muhatabının durumunu gözetmemiş demektir. Şayet onlar bu konuda sonradan ortaya çıkan mânâları biliyor idiyse, niçin o zaman Arabin ilmi gücü, Kur'an'ın nuzulu sırasında ortaya çıkmamıştır? Niçin onlar, bütün gücünü ve enerjisini bu bilimlere taksif etmemişlerdir? Şayet biz, Kur'an'da her şey vardır diyenlerin görüşlerini benimseyip de onların yolunu takip edecek olursak, o takdir de Kur'an'ı Tıp, Hendese, Felek, Fizik ve Kimya vs.gibi ilimlere ait nazariyelerin kaynağı kabul etmemiz gerekir.' (ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, II/491 vd.)

3- Emin el-Hûlî, İlmî tefsiri, Kur'an'ın lügat, belâgat ve itikad açısından doğru bulmayan bir diğer çağdaş bilgin de Emin el-Hûlî'dir. Ona göre de itikadi meseleler evrenseldir, değişmez. Halbuki bilimsel veriler sürekli değişikliklere uğramaktadır. Bunlar bugün bir ilim adamı tarafından tesbit edilen, fakat bir zaman sonra değişebilen esaslardır. Bir dinin kitabı insan hayatının bu yönüyle uğraşmaz ve böyle şeylerin açıklanmasını üzerine almaz. (*Demirci Muhsin, Tefsir Usûlü ve Tarihü*, İstanbul, 1998, s. 282-283.)

⁴⁵ Eren Cüneyt, *Kur'an-ı Kerim'i Anlamaya Yönelik Metotlar*, Erzurum, 2002, s. 11-12.

⁴⁶ Fussilet 53.

görüntüler, onları kavrama yeteneğini taşıyanlar için bu üst boyuta işaret eden 'açık uçlu' birer simgedirler'⁴⁷.

2- Kur'ân'ın ilmî i'câzının en büyük delili: 'Yaş ve kuru iç bir şey yoktur ki Kitâbı mübinde bulunmasın'⁴⁸ ve *Ey Resulüm, işte sana bu kutlu kitabı indirdik ki her şeyi açıklasın, doğru yolu göstereyim, Allah'a teslimiyetle itaat edecek olanlara, rahmetin ve müjdenin ta kendisi olsun.*'⁴⁹ âyetidir. Buradan Kur'ân'ın mücmel bir şekilde, yani prensipler halinde her şeye şamil olduğunu anlıyoruz⁵⁰.

3- Kur'ân bütün ilimlerin araştırılması ve öğrenilmesine teşvik eder. Kâinat ilimleri bilinmeksizin Müslümanların terakkisi mümkün değildir. İslâmın diğer dinlere karşı üstünlüğü, Kur'ân'ın kevnî ilimleri bilmesi ve öğrenmesi ile orantılıdır⁵¹. Dolayısıyla Kur'ân'ın bu yönünün ihmalî doğru olmasa gerekir⁵².

4- Yeryüzünün hakimiyeti Allah'ın hükümranlığı dahilindedir. Dolayısıyla Kur'ân'a inanmış olan bir mü'min, kâinatta bulunan esrara yabancı kalmamalıdır. Hatta yeryüzünü imar etmek için onu incelemek ve onu keşfetmek şer'i bir zaruriyettir⁵³. Bu konuda Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: 'Onlar göklerin ve yerin yönetimi üzerinde ve Allah'ın yarattığı şeyler üzerinde düşünmediler mi?'⁵⁴. Âyette geçen *ينظر في* - Yenzuru fi ifadesi hem gözlem, hem de düşünme anlamlarını içermektedir⁵⁵.

5- 'Kur'ân'ın indiriliş amacı, Arabı içinde bulunduğu cehaletten ilme ulaştırmaktır. Daveti de özel değil geneldir. Ayrıca Kur'ân'ın anlamları sınırlı değildir. Bu sebeple Kur'ân'ın anlamlarını onun inzali sırasında Arapların ulaştığı ilmi seviyeye tahsis etmek mümkün olamaz. Onun mu'cizliği lafzının güzelliği ve mânâlarının çokluğundadır. Kur'ânî kavramlarla ifade edilen anlamların anlaşılmasında, anlayışların

⁴⁷ Kılıç Sadık, *Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu*, 03-05 Şubat 1995, *Kur'ân'ın Aydın-
lığına Doğru*, Ankara, 1995., s. 297.

⁴⁸ En'am 59.

⁴⁹ Nahl 89.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Ebû Hacer Ahmed Ömer, *et-Tesrü'l-İlmî li'l-Kur'ân fi'l-Mîzân*, Dimaşk, 1991, s. 103.

⁵¹ Rıza Muhammed Reşid, *el-Menâr*, Beyrut, ts. V/9.

⁵² Bkz: Kırcâ Celâl, *Kur'ân'a Yönelişler*, İstanbul, 1993, s. 213-215.

⁵³ Gazzâlî Muhammed, *a.g.e.*, s. 267.

⁵⁴ A'râf 185.

⁵⁵ Kocabaş Şakir, *'İslâm ve Bilim'*, Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu, s. 271.

değişik olması makuldur. Çünkü nice anlayış sahibi olan kişinin üstünde daha anlayışlı kişiler bulunmaktadır.⁵⁶

6- Bir başka âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Biz, âyetleri kâinatı, gerek insanların kendi şahsi alemlerinde göstereceğiz, ta ki onlar da bu Kur’ân’ın hak (gerçek) olduğunu anlayacaklar. Rabbinin her şey üzerinde şahid olması (bunun teminatı olarak) kafi sayılmaz mı?”⁵⁷ Âyet kelimesi Kur’ân’da, duruma göre, Allah’ın hem kâinat kitabında kudret ve birliğini gösteren ifade ve deliller, hem de yaygın mânâsıyla Kur’ân cümleleri mânâsına gelir. Bu âyeti kısaca tahlil edecek olursak anlaşılır ki:

a) Allah bazı deliller gösterecek.

b) Bu iş, istikbalde, yani Kur’ân’ın inişinden sonra, ileriki bir zamanda olacaktır.

c) Bu deliller hem dış dünyada, hem de kendi öz varlıklarında olacaktır.

d) Bu belgeler Kur’ân’ın vahy eseri olduğunu ispatlayacaktır.

e) Bu işin teminatı ve kefilisi de her şeye riğeban olan Yüce Allah’dır.

f) Bir başka âyette: “Hayır, doğrusu onlar, ilmin ihata edip etrafıca bilmedikleri ve gerçek durumu (tefsiri) henüz kendilerine münkeşif olup açılmayan şeyleri yalanladılar”⁵⁸ Müfessir Âlûsî’nin dediği gibi, demek ki Kur’ân “üslûp ve belağati ile Olduğu gibi gaybi haberleri ile, ileride meydana çıkacak bazı bilgilere işaret etmesiyle de mucizedir. Onlar ise üslubunu incelemeyen, mânâlarını düşünmeden ve müstakbele dair verdiği haberlerin gerçekleşmesini beklemeden hemen körü körüne onu yalanlamaya kalktılar.” (Rûhu’l-Meânî, II/120).⁵⁹

Bilimsel Tefsir çeşidini kabul eden ve onu şiddetle savunan eskilerden en meşhurları, İbn Sînâ (428/1037), İmam Gazzâlî (505/1111), Fahrüddin er-Râzî (606/1209), Ebu'l-Fadl el-Mursî (655/1257), ez-Zerkeşî (745-794) ve es-Suyûtî (911-1505)'dir. Yenilerden de, Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1336/1888), Mustafa Merâğî (1364/1945), Muhammed Bahît el-Mafîh (1882/1935), eş-Şeyh Abdulhamid b. Bâdis (ö. 1940), Tantavî Cevherî (1358/1940), Dr. M. A. Draz ve Elmalılı Hamdi Yazır zikredilebilir.⁶⁰

⁵⁶ Kırcâ Celâl, *Kur’ân’a Yönelişler*, s. 228.

⁵⁷ Fussilet Sûresi 53.

⁵⁸ Yunus Sûresi, 39.

⁵⁹ Yıldırım Suat, *Kur’ân-ı Kerîm ve Fennî Keşifler*, Ankara, 1990, s. 10-11.

⁶⁰ Bu sahada şöhret kazanmış bazı şahsiyetleri ve konu ile ilgili detayları dipnotta göstermeyi uygun bulduk:

1- İmam Gazzâlî (Ebû Hâmid İbn Mehmed Gazzâlî (450/1058) yılında Horasan'ın Tus kentinde dünyaya geldi. Babası yün eğiricisi (gazzâl) olduğundan Gazzâlî'nin nisbesini Gazzâl olarak kabul ederek İmam Gazzâl diyenler vardır. Gazzâlî hicri V. yüzyılın ikinci yarısı ile VI. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Gazzâlî önce Ahmed b. Muhammed el-Razikânî'den fıkıh okudu. Cürcan ve Nisabur'a tahsil için gitti. Nisabur'da zamanın en büyük âlimi ve müctehidi kabul edilen İmam'ul-Harameyn Ebû'l-Meâlî el-Cüveynî'den ve ünlü mutasavvıf el-Farmadî'den ders gördü. Ünlü Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu ilk medreselerden olan Bağdat'taki Nizamiye Medresesine müderris oldu (1091). Bazı özel sebeplerden dolayı hacetmek bahanesiyle Bağdat'taki tedris faaliyetini terk ederek 1095'te Şam'a ve sonra Kudüs, Mekte'ye gitti. Şam'daki Emevî Camisinde itikafa çekildi. İhya'yı bu süre içerisinde yazdığı kabul edilir. Daha sonra 1097'de Bağdat'a geri dönerek kısa bir süre İhyâ tedrisinde bulundu. Memleketi olan Tus'a dönüp (1099) on sene kadar orada kaldı. Nisabur'daki Nizamiye medresesinde de tedris faaliyetinde bulunmuştur. Yine Tus'a dönerek evinin yanında bir Tekke inşa ederek ilmi ve tasavvufî irşadına devam etti. 14 Cemaziyü'l Ahir 1111'de (505) Tus'da vefat etti. Gazzâlî'nin yaklaşık 75 kadar eseri mevcuttur. Bazılarının da kaybolmuş olduğu söylenir. Mevcut eserlerinden en meşhurları: *İhyâ Ulûmî'd-Din*, *Mışkâtü'l-Envâr*, *Mizânü'l-A'mâl*, *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, *el-Bidâyetü'n-Nihâye*, *Tehâfütü'l-Felâsife*, *Telbîsü'l-İblis*, *el-Fetâvâ*, *Eyyühe'l-Veled*, *Kimyâ-yı Saâdet*, *el-Münkiz mine'd-Dalâl*, *Mi'yâru'l-İlm*, *el-Vecz*, *el-Basît*, *el-Vasît*, *el-Hulâsa*'dır. Geniş bilgi için Bkz: Eren Cüneyt, *Parapsikoloji Açısından İmam Gazzâlî'nin Kasidesi*, Erzurum, 2001; Şerif, M. M., *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Çev. Mustafa Armağan, İstanbul, 1990, s. 203-209; Corbin Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1986, s. 181; Orman Sabri, *Gazzâlî, Hakikat Araştırması Felsefe Eleştirisi Etkisi*, İstanbul, 1986, s. 51.) En eskilerden İmam Gazzâlî, Bilimsel Tefsir çeşidinin kuvvetli savunucuları arasındadır. Ona göre, 'ilim her çeşidiyle Allah'ın efal ve sıfatları içerisinde. Kur'an'da da kendi zât ve sıfatlarını şerh etmiştir. Bu ilimler nihayetsizdir. Kur'an'da da bu ilimlerin hepsine işaretler vardır. Onların ayrıntılarında derinleşmek ve tafsilatını anlamak Kur'an'ı anlamaya bağlıdır. Bu anlayışın ihtisas ehli tarafından daha isabetli, daha doğru olacağını söyler.' İmam Gazzâlî, *İhyâ Ulûmî'd-Dîn*, Beyrut, ts., I/289. *Cevâhirü'l-Kur'an* adlı eserinde de, 'Güneş de bir deildir ki, kendisine mahsus bir karargah için akıp gidiyor. İşte bu, güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.⁶⁰ ve 'Güneş ve ay hesap iledir⁶⁰ âyetlerini örnek olarak verdikten sonra, güneşin kendi merkezindeki dönüşü, güneş ve ayın belli ölçüde seyirleri, ayın menzilleri, husuf ve kusufları vb. özellikleri, ancak bu sahada bilim sahibi olan uzmanların anlayabileceğini söyler.⁶⁰ Ve yine 'Ey insan, nedir seni o kerim Rabbin hakkında aldatan? O değil mi seni yaratan, bütün vücud sistemini düzenleyen ve sana dengeli bir hilkat veren?⁶⁰ âyetinin en isabetli tefsirini ancak, insan vücud yapısını bilen, onun anatomisinin gizli ve açık yönünü anlayan anlayabilir der. (İmam Gazzâlî, *İhyâ Ulûmî'd-Dîn*, Beyrut, ts., I/289.) "Kur'an ilimleri kabuk ve öz diye ikiye ayrılır. Bu ilimlerin ötesinde Kur'an'da Astronomi, Zooloji, Tıp ve Teşrih gibi bilim dallarına ait bilgiler vardır." der⁶⁰. İhya", "el-Munkız", "Tehafut", "Cevahir" adlı eserlerinde yer yer çağının bilimsel verileri ile Kur'anın kevnî âyetleri arasındaki ilgiye temas eder. Tıbbın ve Matematiğin zaruretinden bahseder, dünyanın yuvarlaklığını ima eden, fakat ay ve güneş tutulmalarını bugünkü anlayışa uygun bir biçimde açıklar. Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere Gazzâlî, sadece Bilimsel Tefsiri savunmakla kalmıyor, aynı zamanda bu tefsir çeşidinin sağlıklı yapılabilmesi için metod da diyebileceğimiz bazı

şartlar da önermektedir. Ancak dikkat edileceği üzere İmam Gazzâlî her ne kadar bu tefsir çeşidinin savunucusu olmuş ise de, eserlerinde bu çeşit tefsir örneğine rastlamamaktayız.

2- Fahrüddin er-Râzî (Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin, 544/1149 yılında Rey şehrinde doğdu. Harizm, Buhara, Semerkand, Gazne ve Hindistan'a gitti. Herat'a yerleşti. Orada Şeyhulİslâm lakabıyla meşhur oldu. *Mefâtihu'l-Gayb* veya halk arasında *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı tefsiriyle ün kazanmıştır. 606/1209 yılında zehirlenerek öldürüldüğü rivayet edilir.) Fahrüddîn er-Râzî'de bilimsel tefsirin savunucularından biridir. Hatta bu ekolü eldeki mevcut verilere göre ilk tefsire uygulayan kabul edilir. (Kırca Celal, *Kur'an'a Yönelişler*, s. 219.) *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirinde, o günkü kültürel yaşamın elverdiği ölçülerde yer yer bu tefsir çeşidine örnek olabilecek yorumlarda bulunmaktadır. Hatta bu i'câz çeşidini inkar edenleri hamakete ve cehaletle vasıflandırmaktadır. (er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV/121.) "Şayet ay, güneş ve yıldızlardan bahsetmek ve onların hallerini ve mahiyetlerini araştırmak ve düşünmek caiz olmasaydı, bizzat Allah, kendi Kitabı'na bunları koymaz ve bunlardan bahsetmezdi. Allah: *"Başlarının üstündeki göğe bakmazlar mı, biz onu nasıl bina ettik ve nasıl süsledik"* buyuruyor. Bu âyet ile Allah göğün kendisi tarafından nasıl bina edildiğini düşünmeye ve onu araştırmaya davet etmektedir. Yine Allah, semaların ve yerin yaratılışı hakkında düşünenleri övmüş *"Göklerin ve yerin yaratılışını düşünenler, Ey Rabbimiz sen bunları boşuna yaratmadın derler"* demiştir. Şayet bu yasak olsaydı, Allah mutlaka böyle buyurmazdı.' der. (er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV/121.) Razi, Arsitoteles felsefesini ve Ptlamyus Kozmolojisini Kur'an âyetleri ile uzlaştırmaya çalıştı. Dünyanın yuvarlaklığını, onun dönmediğini söyledi. Yedi kat sema anlayışını İslâm filozoflarının kozmik alem görüşüne dayandırdı.

3- Ebu'l-Fadl el-Mürsî (ö.655/1257) O'na göre Kur'an, geçmiş ve gelecek bütün ilimleri kendisinde toplayan bir Kitap'tır. O dini ilimlerin yanında Tıp, Cedel, Hendese, Astronomi vs. gibi ilimleri de içerir. O bir çok âyeti kısa da olsa bilimsel verilere göre tefsir etmiştir. (Kırca Celâl, a.g.e., s. 22.)

4- ez-Zerkeşî, ez-Zerkeşî Bedruddîn, (794/1392) Ebû Abdullâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî'dir. Hicri 745 yılında Mısır'da doğmuştur. Şafii mezhebindedir. Kırktanfazla eseri vardır. Karafe-i SUGRÂ'daki Kerîmüddîn Hankâhî'nin şeyhi olmuştur. Hicri 794 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. ez-Zerkeşî de Kur'an'ın bilimsel tefsirini savunulardandır. (*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, II/106.)

5- es-Suyûtî, es-Suyûtî de Kur'an'ın bilimsel tefsirini savunulardandır. (*Mu'tereku'l-ekrân fî l'câzi'l-Kur'an*, I/14-19,20.) *el-İtkan* ve *el-İklul* adlı eserlerinde bilimsel tefsir örnekleri yer alır. Ama yazdığı iki tefsirde bunları kullanmaz.

6- Mustafa Merağî (ö.1364/1945) Kur'an'da yer alan bilimsel konuları ve kavramları mevcut ilmi verilere göre açıkladı.

7- Tantavi Cevherî: (ö.1940). Ona göre Kur'an'da pozitif ilimlere işaret eden âyet sayısı 750'ye yakındır. Kur'an pozitif ilimlerin öğrenilmesini bir yerde bu âyetlerin vücudıyla işaret ve teşvik etmektedir. (Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'an*, Mısır, 1931, I/7) 26 ciltlik tefsiri "*el-Cevahir fî Tefsîru'l-Kur'an*" da pozitif ilimlere işaret eden âyetlerin tefsiri ve bir çok ansiklopedik bilgi vermiştir. Bilimsel tefsir olarak istihşadda bulunduğu âyetlerde aşırı gittiği ve efsirinin tefsir dışında her şeyi ihtiva ettiği söylenir. Bkz. Ebû Hacer Afmed Ömer, a.g.e., s. 177-186.

IV. Bilimsel Tefsirin Şartları ve Prensipleri:

Her prensipte olduğu gibi bu tarz tefsirin sağlıklı yapılabilmesi için de bazı şartların olması çok doğaldır. Bu şartları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

a) Her şeyden önce Kur'ân'ın bilimler kitabı değil, bir din kitabı olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Yani Kur'ân'ın ana hedefinin, insanları hidayete sevk ve teşvik olduğu unutulmamalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in asıl hedefi hidayettir. Onun i'câzı ise hedefine araç kabilindedir. Amaç ile araç birbirinden ayrı mütalaa edilmelidir Kur'ân, pozitif ilimlerin konularını kendisine esas mevzu etmez. 'Kur'ân'da yer alan bilgiler, o bilim dalına ait bütün bilgiler olamaz. Ayrıntılardan uzak, genel ilkelere temas eder. Zaten Kur'ân'ın i'câzî yapısı teferruata izin vermez.⁶¹ Dolayısıyla pozitif ilimlerinin verileri, ortaya koyduğu keşifler Kur'ân için esas değil istitrâdır.

b) Yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu tür tefsire karşı çıkanların ortaya attıkları bir iddia da; her dilde olduğu gibi Arapça'da da kelimelerin, zamanın geçmesiyle mânâ kayması, genişlemesi veya daralması gibi durumlara maruz kalması ve bu mânâlardan asıl muteber olanının, Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu sırada herhangi bir Arabın anladığı mânânın olduğu idi. Dolayısıyla lafızların, sonradan ortaya çıkan anlamlara uygulanması doğru değildir deniliyordu. Bir yerde haklı olabilecek bu iddiadan yola çıkarak bu tür tefsirde dikkat edilecek bir diğer husus da, delile dayanmadıkça zahirî mânâdan uzaklaşmamak ve zorlama yorumlara girmemek olacaktır. Bu kayıtla ilişki kurulan mânâ muteberdir.⁶²

c) Bu tür tefsire karşı çıkanların ortaya attıkları bir iddia, Kur'ân ve fen münasebeti kurmaya yöneltilen bir başka tenkid de şudur: "Kur'ân, insanlara, kıyamete kadar değişmez din esaslarını bildirmek için Allah tarafından gönderilmiştir. İlmi nazariyeler ve izahlar zaman zaman değişmektedir. Âyet belli bir ilmi anlayışa göre tevیل edilir, daha sonra o anlayış değişirse, Kur'ân'ın gerçeğe uymadığı sonucu çıkarılır ve Müslümanlardan bir kısmının Kur'ân hakkındaki itikadları alt üst olur" sözüdür.⁶³

⁶¹ Bkz. Kırca Celal, *Kur'ân'a Yönelişler*, s. 214.

⁶² Bkz: Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 19.

⁶³ Bkz: Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s. 20.

Kur'ân'ın ilmî keşiflere işaret ettiği, bu ilimlere kaynak olabileceği zannedilen âyetleri aceleci bir tarzda, hali hazırda ilmin ortaya koyduğu verilerle yorumlamaya çalışmak veya bu verilere Kur'ân'dan bir mesned aramak çok büyük yanlışlara sebebiyet verecektir. Her ne kadar ilmî de kabul edilse, değişebilirliği muhtemel nazariyeler Kur'ân hakikatleri ile mukayese dahi edilemez. Bilim tarihi, bir zaman için doğruluğuna inanılan bir teorinin, deney ve tecrübeler neticesinde yanlış olduğuna şahid olmuştur.

Durum böyleyken, aceleci bir tavırla Kur'ân âyetlerini, doğruluğu kesinleşmemiş bu nazariyelerle yorumlamaya kalkışmak, Kur'ân hakkında şüphelere sebebiyet verecektir. Zira herkesten, olası tezad durumun Kur'ân'ın ayetleri değil, onun yanlış yorumu olduğunu anlamasını beklemek haksızlık olacaktır. Bu konuyla ilgili vereceğimiz en bariz örnek, Tefsîru'l-Kebîr sahibi Fahreddin er-Râzî'nin Bakara Sûresi 22. âyet hakkında yapmış olduğu yorumdur. er-Râzî, Kur'ân'ın, الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا "Yeryüzünü size yatak yaptı." âyetini günün hâkim olan anlayışı çerçevesinde, dünyanın dönmediğine delalet ettiği şeklinde yorumlamıştır⁶⁴. O halde Kur'ân'ın özellikle ilmî keşiflere işaret eden âyetlerinin anlaşılması yolunda muhatabın önünü açacak en önemli anahtar kısaca; aceleci davranmamak, bu gibi keşiflerden medet beklememek, Kur'ân âyetlerini kesinleşmemiş ilmî verilerle yorumlamaya kalkışmamak olacaktır.

d) Âyetlerin ilmî açıdan tefsiri, o âyetlerin işaret ettiği ve ilimle de ispatlanmış yorumlardır. Bu, âyetin başka bir anlama gelmediği şekilde yorumlanmamalıdır.

e) Burada öncelikle bilinmesi gereken en önemli kuralın, sadece modern ilmin ulaşmış olduğu kesinleşmiş sonuçlarının, Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin üzerinde ittifak ettiği kesin yorumlarıyla çatışmayacağıdır. Bir diğer tabirle, modern ilmin, elindeki bütün teknolojik imkânlar neticesinde, sayısız deney, gözlem ve tecrübeleriyle ulaşmış olduğu sabit ve değişmez en son nokta, Kur'ân'ın üzerinde ittifak ettiği en son yorumu ile daima barışık olacaktır. Bu bağlamda makbul olan ilmî tefsir, "modern ilimlerle uzlaşan tefsir olarak" özetlenebilir. Çünkü "her devrin kesin hakikatlermiş gibi kabul ettiği ve fakat yanlış olduğu ancak daha sonraları ortaya çıkmış olan kendine has kuruntuları olmuştur"⁶⁵

⁶⁴ er-Râzî Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Tahran, II/102.

⁶⁵ Akdemir Salih, *a.g.e.*, s. 10.